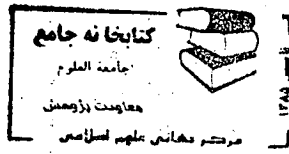

مرکز جهانی علوم اسلامی

کتابخانه جامع

جامعه العلوم

معاونت پژوهش

مرکز جهانی علوم اسلامی

مرکز جهانی علوم اسلامی
موسسه علمی و فرهنگی
۱۳۶۶

پایان نامه کارشناسی ارشد

گروه آموزشی فقه و اصول

نوآوری های اصولی شهید صدر (ره) در ادله اجتهادی

استاد راهنما:

حجة الاسلام و المسلمین مسلم قلی پور (دامت برکاته)

استاد مشاور:

حجة الاسلام و المسلمین احمد قدسی (دامت برکاته)

دانش پژوه:

سید ابراهیم (محرم) الحبشی

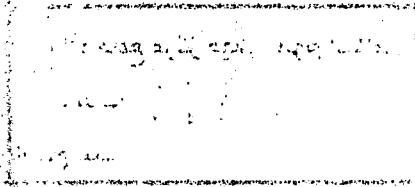
سال تحصیلی ۱۳۸۳-۱۳۸۴

کتابخانه جامع مرکز جهانی علوم اسلامی

شماره ثبت: ۱۳۳۹

تاریخ ثبت:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مرکز جهانی علوم اسلامی، مسئول عقایدی

که نویسنده در این پایان نامه، اظهار کرده

است، نمی باشد.

نقل از این اثر با ذکر منبع بلا مانع است.

تقدیر و شکر

توفیق ارزشمندی است بزای همچون حقیری شکر گذاری در محضر حق تعالی. این شکر گذاری هیچ گاه بدون راهنمایی های حضرت اش از طریق وحی و آنانی که طهارت شان آنان را همسطح وحی قرار داده است یعنی ائمه اهل بیت (سلام الله علیهم) کامل نخواهد بود. آنان به ما آموختند که شکر گذاری خداوند باید با شکر گذاری وسایط فیض قرین باشد. در این جا نگارنده مراتب عمیق سپاسگذاری خود را به کلیه سرورانی که به نحوی از انحاء سمت مقدس استادی و معلمی این حقیر را دارند ابراز می نماید. انسان هایی که حقیر را از درکات نادانی به درجات آگاهی رساندند، از مراحل اولیه تحصیل تا کنون. عزیز تر از جانانی که با تمامی وجود

سعی کردم یاد آن ها را در دل نگه دارم، زیرا این کم مقدارترین کاری است که حقیر می تواند. ستارگانی که هم اینک که این سطور را می نویسم اسامی آنان در خاطر من با نقش طلائی جاودانه است، اما مجال محدود، فرصت ذکر تنها نام های آنان را نیز از حقیر سلب کرده است.

از خداوند متعال خواستار این ام که آنان را اجراتم و اکمل عنایت فرماید.

در این میان، سروران؛ حجت الاسلام و المسلمین استاد مسلم قلی پور در سمت استاد راهنما و حجت الاسلام و المسلمین استاد احمد قدسی در سمت استاد مشاور که محبت های آنان همواره مشجع حقیر در تدوین این پایان نامه بوده است در جایگاه ویژه ای قرار دارند.

همچنین حقیر خود را مدیون تمامی کسانی که تدوین این پایان نامه با وجود آنان ممکن شده است می داند. در رأس آنان؛ همسر من که تمامی مشکلات را به جان می خورد، میثم و سمیه که زندگی مرا با خنده های شان زنده تر کردند و دوست ارزشمند جناب حجت الاسلام شیخ عبد الله بیک، هستند. دینی که تنها خداوند می تواند با کرم خود مرا از زیر آن برهاند.

نگارنده تشکر ویژه خود را به مرکز معجم فقهی وابسته به دفتر مراجع گرانقدر؛ حضرت آیت الله العظمی سید محمد رضا گلپایگانی (قدس سره)، و حضرت آیت الله العظمی سید علی سیستانی (دام ظلّه الوارف)، تولید کننده نرم افزار کارگشای المعجم الفقهی نسخه سوم ابراز می نماید. نرم افزاری که حقیقتاً محققین را از لحاظ صرف وقت به طور معجزه آسایی در آسایش قرار داده است. جزاهم الله جميعاً احسن الجزاء.

تقدیم به

پادرم..... راهنماییم..... سیاه حسین الحبشی

که آموخت، زندگی، تنها با اخلاص، ایمان است و جهاد.....

و نمایاند، زندگی، تنها با اخلاص، ایمان است و جهاد.....

و مادرم..... دعاگویم.....

که از هر چه خودش بود گذشت.....

تا هستی بخش باشد.....

۱.....چکیده مطالب

۴.....مقدمه

۴.....ماهیت بحث

۵.....اهمیت بحث

۵.....اهداف بحث

۶.....سابقه بحث

۶.....روش بحث

۸.....فصل اول نوآوری های شهید صدر (ره) در مبادی تصوری

۸.....تعریف علم اصول

۹.....جواب اول

۱۰.....جواب دوم

۱۲.....تعریف جدید

۱۳.....موضوع علم اصول

۱۴.....حقیقت حکم شرعی و تقسیمات آن

۱۶.....جمع میان احکام واقعی و احکام ظاهری

۱۹.....جواب بر شبهه تضاد

۲۲.....سازش شهید صدر

۲۴.....اباحه اقتضائی و غیر اقتضائی

۲۴..... جواب بر شبهه نقض غرض

۲۵..... جواب بر شبهه تجز واقع مشکوک

۲۶..... فرق میان اماره و اصل

۲۸..... فرقی دیگر

۲۹..... فرق در نظر آقای خوئی

۳۰..... فرق اساسی در نظر سید شهید

۳۲..... تنافی میان احکام ظاهری

۳۳..... ثمره بحث

۳۴..... تعلق احکام به صور ذهنی

۳۸..... فصل دوم نوآوری های شهید صدر (ره) در مبحث قطع

۳۸..... حجیت قطع

۴۴..... علم اجمالی

۴۸..... اصطلاح

۴۸..... قطاع و متجزی

۵۲..... فصل سوم نوآوری های شهید صدر (ره) در ادله معجزه

۵۲..... اصل اولی در شکی در حجیت

۵۴..... اقامه دلیل بر نفی حجیت

۵۶..... تبعیت دلالت التزامی از مطابقی

۵۸.....اماره در مقام قطع

۵۹.....بحث نخست: منجزیت اماره

۶۲.....بحث دوم: اماره به جای قطع موضوعی

۶۴.....فصل چهارم نو آوری های شهید صدر (ره) در دلیل لفظی

۶۴.....تصویر جامع بین افراد لفظ

۶۵.....جامع بین افراد صحیح

۶۸.....تصویر جامع بین افراد اعم

۶۹.....ضابطه در مفهوم

۷۲.....فصل پنجم نو آوری های شهید صدر (ره) در دلیل غیر لفظی

۷۲.....تقریر معصوم

۷۴.....تفصیل در سیره عقلا

۷۶.....اشکال بر حجیت سیره به معنای سوم

۷۷.....فصل ششم نو آوری های شهید صدر (ره) در وسایل اثبات وجدانی

۷۷.....تواتر

۷۸.....حساب احتمالات و نه فرضیه منطق ارسطویی

۷۹.....ملاک تواتر

۸۱.....تعدد واسطه ها در تواتر

۸۲..... اقسام تواتر

۸۴..... فایده بحث

۸۹..... اجماع

۹۰..... در ملازمه بین اجماع و دلیل شرعی

۹۲..... مقارنه بین تواتر و اجماع

۹۳..... عوامل مؤثر در اجماع

۹۴..... در باره نظر محقق اصفهانی

۹۶..... راه های جایگزین برای کشف ارتکاز

۹۹..... شرایط اجماع برای صلاحیت کشف مرتکبات

۱۰۰..... مقدار دلالت اجماع

۱۰۰..... حجیت اجماع مرکب

۱۰۲..... فصل مضمّن نوآوری های شهید صدر (ره) در وسایل اثبات تعبدی

۱۰۲..... قاعده تسامح در ادله سنن

۱۰۶..... فصل مضمّن نوآوری های شهید صدر (ره) در حجیت ظهور

۱۰۶..... حجیت ظهور

۱۰۶..... موضوع حجیت ظهور

۱۰۹..... اصالت ظهور و اصالت عدم قرینه

۱۱۰..... تفصیل سوم در حجیت ظهور

۱۱۴.....	خلط بین حجیت و ظهور
۱۱۵.....	فصل نهم نو آوری های شهید صدر (ره) در مبحث دلیل عقلی
۱۱۵.....	<u>بقای تکلیف در صورت اضطرار به سبب سوء اختیار</u>
۱۱۶.....	<u>دلالت امر ظاهری بر اجزا</u>
۱۲۲.....	<u>اجتماع امر و نهی</u>
۱۲۳.....	خصوصیت نخست
۱۲۴.....	خصوصیت دوم
۱۲۴.....	خصوصیت سوم
۱۲۶.....	<u>ملازمه بین حکم عقل و حکم شرع</u>
۱۳۰.....	کتابنامه

چکیده مطالب

۱. شهید صدر (ره) علم اصول را این گونه تعریف کرده است: "علم به عناصر مشترک فرایند استنباط"
۲. شهید صدر (ره) حقیقت حکم شرعی را بر خلاف مشهور که آن را "خطاب متعلق به فعل مکلف" می دانند، "قانون گذاری صادره از طرف خداوند برای نظام بخشی به زندگی انسان" می داند.
۳. در سازش دادن کامل میان حکم ظاهری و حکم واقعی، شهید صدر (ره) به مسلک "حفظ ملاک اهم" قایل شدند که در آن جعل حکم ظاهری را بر اساس حفظ ملاک اهم احکام واقعی در حالت شک می داند.
۴. فرق میان اماره و اصل را شهید صدر (ره) با توجه به مسلک خود در حقیقت حکم ظاهری، در منشأ اهمیت ملاک ها می بیند؛ اگر اهمیت از لحاظ احتمال باشد، اماره است، اگر اهمیت از لحاظ محتمل باشد، اصل عملی صرف است و اگر اهمیت از هر دو سرچشمه گیرد، اصل تنزیلی است.
۵. تعلق امر (احکام) را شهید صدر (ره) بر خلاف مشهور به صورت های ذهنی می داند و نه افعال

خارجی

۶. شهید صدر (ره) بر اساس مسلک "عمومیت حق اطاعت" حجیت قطع را ذاتی نمی داند. و احتمال و ظن در تکالیف را نیز حجیت می داند. و عدم امکان تصرف شارع در این میان را از لغویت این تصرف می بیند؛ شخص قاطع هیچ گاه خود را مخاطب شارع نخواهد دید.
۷. در مبحث علم اجمالی و در بحث ثبوتی امکان ترخیص شارع در مخالفت قطعی، از آن جایی که شهید صدر (ره) حجیت قطع را ذاتی نمی داند، و در صورت علم اجمالی، قاطع به وجوب جامع ممکن است خود را مخاطب شارع ببیند، ایشان برای امکان ترخیص محذوری نمی بیند.
۸. در نظر شهید صدر (ره)، قطع قطاع حجیت است. و متجری مستحق عقاب است.
۹. در جایگزینی اماره برای قطع موضوعی، در صورت فقدان دلیل دال بر مسئله، شهید صدر (ره) تفصیلی را مطرح کردند مبنی بر توانایی اماره برای جایگزینی در آن جایی که قطع موضوعی طریقی است و عدم توانایی اماره در آن جایی که قطع موضوعی صفتی باشد.
۱۰. ضابطه در مفهوم داشتن جمله شرطیه را شهید صدر (ره) در "توقف جزا بر شرط" و نه "استلزام شرط مر جزا" می بیند.
۱۱. در نظر شهید صدر (ره) یقین در تواتر به واسطه حساب احتمالات حاصل می شود و نه آن چنان که مشهور می پندارند؛ بر اساس قضایای "اتفاق نظر جمع بی شمار بر دروغ گویی محال است.
۱۲. اجماع را شهید صدر (ره) -از طریق حساب احتمالات- راهی برای احراز دلیل بر حکم شرعی می داند و نه دلیل صحت خود حکم.
۱۳. اجماع -در صورت حصول آن- از ارتکاز میان متشرعه حکایت می کند که همین ارتکاز دلیل اجماع کنندگان است.

۱۴. از آن جایی که شهید صدر (ره) ملاک حجیت اجماع را کشف مرتکز ذهنی نزد متشرعه می داند، ایشان اجماع مرکب را حجیت نمی داند.

۱۵. شهید صدر (ره) قاعده تسامح در ادله سنن را قبول ندارد.

۱۶. در نظر شهید صدر (ره) موضوع حجیت ظهور، ظهور تصدیقی به شرط عدم علم به قرینه منفصله است.

۱۷. شهید صدر (ره) معتقد است اصالت ظهور و اصالت عدم قرینه دو اصل متفاوت با دو مجرای متفاوت

است و نه این که مجرای این دو یکسان باشد تا بر سر اصالت یکی بر دیگری نزاع شود. مجرای اصالت

ظهور آن جایی است که ظهور لفظ روشن و واضح باشد و مجرای اصالت عدم قرینه آن جایی است که

به سبب احتمال غفلت در ثبت قرینه خود ظهور لفظ احراز نشده باشد و آن گاه به وسیله اصالت عدم

قرینه ظهور را احراز می کنیم.

۱۸. شهید صدر (ره) بر خلاف مشهور، تکلیف را در صورت اضطرار به سبب سوء اختیار مکلف، ثابت می

داند

۱۹. شهید صدر (ره) بر اساس تفکر خود در حقیقت حکم ظاهری، مسئله مجزی بودن این نوع احکام

را که از دیر باز حل فنی آن پیچیده می نمود، حل نموده است.

۲۰. شهید صدر (ره) همانند استاد شان مرحوم آیت الله خوئی (ره) و محقق عراقی، به عدم ملازمه بین حکم

عقل و حکم شرع معتقد است.

مقدمه

ماهیت بحث

نگارنده سعی نموده است در خلال این نوشته، کوششی جدید را در حوزه علوم دینی و در حیطه مباحث اصول فقه آغاز کند و آن پرداختن به آرا و مبانی فکری یکی از صاحب نظران این رشته، به طور مجزا و نه در چارچوب اصلی مسایل علم اصول فقه ارایه دهد. به این معنا که نظریات صاحب نظر معینی را بدون این که در دسته بندی های کلاسیک قرار بگیرد مورد مذاقه قرار دهد، بدون این که نظریات دیگر در کنار آن بحث شود، مگر آن جایی که بحث اقتضا کند. بحث ها با محوریت یک صاحب نظر تقریر شود. این شیوه به نظر نگارنده، می تواند خواننده اثر را بیشتر و عمیق تر با ویژگی ها، مبانی و شیوه استدلال صاحب نظران آشنا نماید. و به عبارتی، دانش پژوه را با روح تفکر یک صاحب نظر بیشتر نزدیک می کند. این مسئله به خصوص برای دانش پژوهان سطح سه و آنانی که در آستانه معرکه آرای صاحب نظران در دروس خارج اصول قرار دارند، مصداق بارز تری پیدا می کند.

نگارنده در این اثر در حد بضاعت نا چیز خود، کوشش کرده است این طرز فکر را در مورد بزرگمرد معاصر عرصه های علوم دینی، شهید فقید آیت الله العظمی سید محمد باقر صدر (زه) به منصفه ظهور برساند.

اهمیت بحث

از آن جایی که شهید صدر در علم اصول نوآوری های گسترده ای را ارائه داده است، پرداختن به نظریه های ایشان و شناساندن هر چه بیشتر آرا و دست آورد های ایشان به طلابی که برای بحث خارج خود را آماده می کنند بسیار با اهمیت است.

با اندک آگاهی نسبت به آرای اصولی شهید صدر، همگی اذعان خواهیم کرد که ایشان به معنای کلمه، غنا و تازگی به جای جای مباحث علم اصول بخشیدند و توجه بیشتر به این مبانی، ذهن طلاب را مستعد می کند تا با آمادگی ذهنی بهتری در مباحث خارج اصول شرکت کنند.

در اکثر موارد، پرداختن به آرای شهید صدر، بررسی آرای بزرگان دیگر علم اصول را نیز اقتضا می کند. بزرگانی نظیر مرحوم آخوند خراسانی، محقق نایینی، محقق اصفهانی، آقا ضیاء الدین عراقی و استاد شهید صدر آیت الله العظمی خوئی که بحث از نظریه های اکثر اینها، برای طلابی که از کتاب های اصولی شهید صدر به دور مانده اند، تنها در دروس خارج اصول امکان پذیر بود. این خود اهمیت و جایگاه بحث را بیش از پیش روشن می سازد.

اهداف بحث

هدف نگارش این اثر را می توان در چند نکته زیر جستجو کرد:

- بیشتر شناساندن آرا و نوآوری های شهید صدر(ره) در علم اصول به حوزه علمیه فارسی زبان، مخصوصاً برای طلابی که مرحله سطح را به دور از کتاب های اصولی شهید صدر(ره) گذراندند. مسئله ای که با توجه به اثرات آن واقعاً آن گونه که باید در حوزه های علمیه کمتر به آن پرداخته شده است.

- رونق دادن به شیوه روش شناسی و پرداختن به آراء مبانی و شیوه بحث و استدلال یک صاحب نظر به طور مجزا.

- دسترسی آسان و تهیه فهرست از موضوعاتی که شهید صدر در آن نوآوری داشته است با شیوه نگارشی که در آن درک مطلب از فنی بودن ترجیح داده شده است.

سابقه بحث

اصولاً آرایه تفکرات یک صاحب نظر به طور جداگانه، در حوزه اصول فقه مرسوم نیست. گرچه ممکن است این مرسوم نبودن دلایل موجهی داشته باشد، اما از طرفی نمی توان از این شیوه طرح بحث به طور کلی چشم پوشی کرد.

نگارنده امیدوار است این قدم ناقصی که برداشته است، بتواند نظر بزرگان فن را جلب کند و مخصوصاً در گروه های تخصصی فقه و اصول، نظریات شهید صدر بیشتر مورد عنایت قرار گیرد.

روش بحث

یکی از ابداعات شهید صدر در علم اصول، طرح مباحث اصولی است. شهید با طرحی نو و روش شناسانه، مباحث اصولی را تقریر کرده است. روشی که متفاوت و در عین حال مکمل آن چه تا کنون از بزرگان این رشته به میراث گذاشته شده است.

این اثر در شیوه آرایه مطالب، به روش خود شهید عمل می کند، آن گونه که در کتاب حلقه ثالثه ایشان، مباحث طرح شده است.

همچنین شهید صدر آرا و نظریات خود را در کتاب "دروس فی علم الاصول" غالباً با واژه "والتحقیق..." یا "والصحیح..." آغاز می کند که نگارنده از این شیوه برای استخراج نظرات ایشان سود جسته است. در کنار آن، نگارنده سعی کرده است با توجه به اهداف یاد شده، شیوه نگارشی را در پیش بگیرد که بتواند مخاطب بیشتری را پاسخگو باشد. مخاطبان این اثر، می توانند نه تنها از حوزه های علمیه، بلکه از دانشگاه ها و به طور کلی از تمامی کسانی که مشتاق آشنایی بیشتر با تفکرات شهید صدر هستند تشکیل شوند.

فصل اول

نوآوری های شهید صدر (ره) در مبادی تصویری

تعریف علم اصول

مشهور از اصولیون برای علم اصول این تعریف را آوردند:

"علم در باره قواعدی که در راستای استنباط حکم شرعی قرار می گیرند"

در باره این تعریف، اشکالاتی و بر این اشکالات جواب هایی داده شده است. از جمله آن اشکالات، این است که تعریف مذکور شامل بعضی مسایل مربوط به علم زبان می شود و در اصطلاح منطقی، این تعریف مانع اغیار نیست. از جمله این مسایل لغوی، مسئله ظهور کلمه "صعید" است که تعریف مذکور شامل آن می شود و بنا بر این باید از مسایل علم اصول باشد. زیرا در راستای استنباط احکام تیمم، ما نیازمند معرفت در مورد معنای ظاهر از کلمه "صعید" در فرمان الهی "فَتَيْمَّمُوا صَعِيداً طَيِّباً" هستیم. پس در راستای استنباط، از ظهور کلمه صعید استفاده کردیم و به تعبیر دیگر، مسئله در راستای استنباط ما قرار گرفته است و لازمه آن اصولی بودن آن است. و حال آن که مسئله اصولی نیست

از این اشکال دو تا جواب داده شده است.

جواب اول

این جواب از آن محقق میرزای نایینی است:

هیچ قاعده ای اصولی نمی شود مگر با تحقق دو شرط:

ا. در راه استنباط حکم شرعی واقع شود

ب. در مقدمه کبرای دلیل قرار گیرد

در مثل این دلیل که

-معنای ظاهر کلمه "صعید" همه نوع سطح زمین است

- هر معنای ظاهری همه کلمه ها قابل استفاده (حجت) است

پس تیمم بر همه نوع سطح زمین صحیح است.

تنها "هر معنای ظاهری همه کلمه ها قابل استفاده (حجت) است" قاعده اصولی است. زیرا در کبرای

استدلال قرار گرفته است.^۱

بر این جواب شهید صدر (ره) اشکال وارد کردند که:

ما موارد متعددی را سراغ داریم که قاعده اصولی در صغرای استدلال جای دارد و نه در کبرای آن. از جمله

آن:

-در همین مسئله تیمم گفته می شود که:

-صیغه "تیمموا" -که مصداق امر است- در وجوب ظهور دارد. هر ظهوری نیز حجت است.

-هر ظهوری حجت است

^۱ الصدر، سید محمد باقر، دروس فی علم الاصول، مؤسسه النشر الاسلامی (التابعه لجامعه المدرسین)، جلد ۲، ص ۸